
HUMORNOST V KRATKI PRIPOVEDI PREŽIHOVEGA VORANCA

V razpravi so predstavljene jezikovne značilnosti humorja v povesti *Tadej pl. Spobijan* – Prežihov Voranc v njej duhovito in šaljivo prikazuje srečanje meščanskih deklasirancev in ljudi iz različnih družbenih slojev in dokazuje, da ima smisel za humor, čeprav ga ne moremo označiti za humorističnega pisatelja. Humornost se kaže v zelo dobri jezikovni in slogovni ilustraciji socialnih razmer, v katerih se znajdejo posamezniki, jezikovno pa se to dopolnjuje z ljudskim izražanjem in metaforiko, besedami v prenesenem pomenu, zanimivimi besednimi igrami ter domisljicami, poosebitvami in preimenovanji. Humornost je v njegovi kratki pripovedi skrita v naturalističnem, ekspresionističnem ali realističnem pripovedovanju, opisih ali kratkih dialogih, v katerih se humor prepleta z ironijo in satiro ter se lahko zaključí tudi v grotesknih podobah in spačenih občutjih.

Ključne besede: Prežihov Voranc, kratka pripoved, metaforika, jezikovne in slogovne značilnosti, humor, satira, ironija, groteska

0 Uvod

V Prežihovi kratki pripovedi (povesti, nezbrane novele in črtice, ZD 1) se srečujemo s prvoosebni ali vsevedni pripovedovalcem in praviloma pripovedjo, ki ima več zastranitev, vloženi zgodbi in spominov. Prisotni so prikriti posmeh (npr. *Dr. Brinec in usodne Pušnikove gare*), ironija (npr. *Jubilej*) in groteska z grozljivimi ali spačenimi občutji (npr. *Petkov Cenc*, *Noč v koči Andrejca Ožgana*, *Konec*) – grotesknost je bila pri Prežihu že prepoznana kot značilna slogovna prvina njegovega pisanja (Zadravec 2010; Koruza 1983). Največkrat pa se vse te prvine medsebojno prepletajo, tako da lahko govorimo o grotesknem humorju kmečkega, delavskega ali meščanskega življenja (npr. *Tadej*

pl. *Spobijan, Med odmorom, Med nami ...*). Pri tem se Prežih ne izpostavlja kot humoristični pisatelj, čeprav ima smisel za humor in zna mestoma prav humorno pripovedovati in prikazovati življenje delavcev, potepuhov in malomeščanov. Jezikovno se to kaže v zabavljivem slogu, ki ga odlikujeta ljudsko razmišljanje in izražanje (npr.: *Pri nas vina niti ne poznamo, vajeni smo vsake luže. Je res prekleto dolgohrbno. Kdo šlepra tam spredaj?*), ali že kar groba, naturalistično ljudska frazeološka primera (*Pil je kakor krava, ki že tri dni ni dobila kaplje vode na jezik*) ter besede v prenesenem pomenu (npr.: *Res sva jih imenitno obrila; Palakovič je rezal gosli*), in zanimivih, a redkih besednih igrach (*Iz ljubezni do tebe obsojen zaradi goljufije*). Lahkoten humor, malce hudomušen, se kaže tudi v duhovitih domislicah (npr.: *Človek si privoščiči vesel večer, sne nekaj porcij pečenke, zalije par litrov vina in denarnica postane spet jetična*), poosebitvah (npr.: *Želodec se ne punta*) in zamenjanih pomenih (*Tadej pa je glasno dihal pesem spanja; Pridno prestavlja nogo*).

1 Humor, ironija in groteska v opisu

1.1 Prepletanje elementov humorja, ironije in groteske v Prežihovi kratki pripovedi je najbolj nazorno opazno v povesti *Tadej pl. Spobijan*. Prvoosebni pripovedovalec se sreča z nenavadnim tujcem, ki meni nič tebi nič vstopi v njegovo življenje. Z njim se zaplete v lahkoten, neobvezujoč pogovor, nato pa z opisom njunega dela in vloženi pripovedmi predstavlja različna socialna okolja, v katerih se znajdetata Tadej in pripovedovalec. Povest se začne *in medias res* – tri povedi v pretekliku, zadnjo zaključujejo sedanjiki dovršnih glagolov, ki v pripovedovanju izražajo oživljeno preteklost, uvajajo nezahtevni dialog in napovedujejo nekaj nenavadnega:

Delal sem v neki predilnici, stanoval nedaleč od tovarne v precej prostorni podstrešni sobi. Nekega dne sem dobil sostanovalca, zelo zanimivo osebo. Bilo je zvečer po delu; vrnem se na stanovanje, odprem vrata in vidim sedeti tujega človeka pri mizi. (ZD 1 1962: 9.)

Tak začetek se v nadaljevanju pokaže za rahlo humoren. Čas in prostor nista natančno določena (*neka predilnica, nedaleč od tovarne, nekega dne; precej prostorna podstrešna soba*), v stanovanju pa se znajde tujec (*vrnem se, odprem, vidim*). Kljub dramatičnemu sedanjiku v dialogu, ki sledi, ni začudenja, kako je novi stanovalec prišel v sobo – kot da je vse samo po sebi umevno. Situaciji primeren je tudi dialog. Začudenje se pojavi šele, ko tujec pove pripovedovalcu, da se bo ustrašil, ko mu bo povedal svoje ime: »Zakaj?« *vprašam začudeno. »Zato!« je odgovoril tujec lakonično. »In niti verjeli mi ne boste!«* Prvoosebni pripovedovalec se začne čuditi šele zaradi tujčevega imena. Vprašujoče zre vanj in si misli, da *se šali*. Prislovno določilo načina *lakonično*¹ je izrazito knjižna beseda, v ljudskem jeziku in delavskem okolju nenavadna, primerna le za

¹ Lakoničen pomeni kratek in situaciji ustrezen, jedmat (SSKJ II 1985: 553).

izumetničen mestni prostor. Prežih je z izbiro redko rabljene besede, prevzete iz grščine (namesto slovenske ustreznice *kratek*, *jedrnat*), prikrito ironično napovedal soočenje dveh socialnih okolij: delavskega in meščanskega. Pred tem sledi nazoren opis Tadeja plemenitega Spobjjana, tj. prvi iz niza zaviralnih elementov v povesti – v njem je jasno nakazana humornost:

Nisem umel, kaj naj to pomeni, vendar sem se lotil ogledovanja. Tujec je bil srednje velika oseba vitkega života, obraza podolgovatega in silno izbočenega; izpod ušes se je na vsaki strani vlekla bujna kita temnih kocin, ki se je pod ustnami strnila v zelo razmršeno kozjo brado; pod tenkim nosom so čepele kratke in neokusne brke, skoraj so zakrivalle celo gornjo ustno. /.../ Polfrak je imel na sebi, tesne škricaste hlače in obut je bil v nekake copate; na glavi, na črnih svedrastih laseh, ki so mu silili na čelo in za vrat, je čepel cilinder – vse raztrgano in povaljano. Tujec je stal ves čas nepremično na mestu, roke ob bok in se nedostojno režal ter mi kazal dve vrsti ostudnih zob. »Kakšen vtis ste dobili?« je vprašal slednjič. »Imeniten!«, sem zinil s čudnim občutkom. (ZD 1 1962: 9–10.)

Humornost začenja stilno zaznamovan besedni red (*obraza podolgovatega in silno izbočenega*), ki napoveduje tujčev opis s humornimi prehodi (značilno izbočen je na primer hrbet), nakazanimi v izboru zelo izrazitih pridevnikov (*bujen*, *temen*, *razmršen*, *tenek*, *kratek*, *neokusen*). Sledita poosebitev (*se je vlekla*) in duhovit, ekspresiven prikaz Tadejevega kocinastega obraza (*bujna kita temnih kocin*) – gre za stilno zaznamovan, humoren opis kocinarja, poraslega s tršimi, neurejenimi, razmršenimi kocinami, ki bi se ga človek še pri belem dnevu ustrašil (SSKJ 1985: 356). Nova poosebitev, ki temu opisu sledi (*se je strnila*), stopnjuje besedni in opisni humor, ki se v nadaljevanju opisa humorno, neskladno, zaključni s prisodobno razmršene kozje brade – Tadej je gospod s kozjo brado, koza kot simbol spretnosti in svobode ter brada kot simbol močnatosti in hrabrosti pa se na koncu tega opisa sprevržeta v humorno nasprotje in napovesta ironijo ter satiro (*»Kakšen vtis ste dobili?« je vprašal slednjič. »Imeniten!«, sem zinil s čudnim občutkom.*). Pred tem je ločnica med humorjem in satiro označena z nekončnim ločilom – za podpičjem se humornost stopnjuje v ironijo, ki jo napoveduje manj pogosta raba ženske oblike samostalnika *brke* v množini (*brk* → *brka*). Nova poosebitev je že prešla v ironijo (*pod tenkim nosom so čepele kratke in neokusne brke*), ki jo napove ekspresivni pomen glagola *čepeti*, poudarjena pa je tudi z dvema levima prilastkoma, ki ironizirata Tadejevo »imenitno« kocinasto podobo (*kratke in neokusne brke*).

Pri opisu Tadejeve obleke se ironija že približuje satiri. Humorno in ironično opisani prišlek ima na sebi polfrak in tesne škricaste hlače. Satirična ost je skrita v *škricastih hlačah*, tj. izrazu, ki označuje frikaste, v pomenskem prenosu tudi gosposke, gizdalinske hlače (škric je starinska oznaka gosposkega človeka, meščana), tak občutek pa stopnjuje še opis obuvala z besedno zvezo *nekake copate* in pokrivala s poosebitvijo, da je *cilinder čepel na glavi*. Satiričnost je jasno razvita šele na koncu povedi, za pomišljajem, s pristavkom: *vse raztrgano in povaljano*. Temu sledi lakonični odgovor na vprašanje: *Kakšen vtis ste dobili?*

Imeniten! Prežih je tako v zelo kratkem zunanjem opisu razvil premico slogovnih prvin, od humorja in ironije do satire in groteske. V dialogu (lakoničnem) se oba sogovornika izenačita (najprej je lakonično odgovarjal Tadej, sedaj prvoosebni pripovedovalec), in ko se delavski in gosposki svet srečata v enakem socialnem položaju, se humor sprevrže v grotesko. Prvoosebni pripovedovalec poskuša z groteskno podobo razumeti, doumeti odtujen svet meščanstva, ki mu ni blizu, predvsem pa mu ni jasno, kaj meščan počne med delavci.

1.2 Na prvih dveh straneh povesti *Tadej pl. Spobijan* se je Prežih pokazal za duhovitega prikazovalca ljudi iz nasprotnih družbenih razredov, ki se znajdejo v istih socialnih razmerah. Duhovito in šaljivo je prikazal srečanje meščanskih deklasirancev in propadlih ljudi iz različnih družbenih slojev in dokazal, da ima smisel za humor, ki se kaže v zelo dobri jezikovni in slogovni ilustraciji socialnih razmer, v katerih se znajdejo posamezniki; še zlasti humoren je nazorni opis Tadeja – le-ta je le na videz objektiven, saj Prežih s spretno izrabo jezikovnih sredstev dodaja opisu elemente orisa in Tadeju s pomočjo zunanjega opisa določa tudi duševne značilnosti lumpenproletariata ter tako opozarja na navade določenega dela razredne družbe in iz tega izhajajočih sodb o življenju, ki so groteskne.

1.3 Sledi vložena pripoved, opis, kako je Tadej plemeniti Spobijan dobil delo v tovarni. Pripoved se s Tadejevo razlago, kako se je pogovarjal z vratarjem in oskrbnikom, spet vrača v okvire humornosti in ironičnosti. Prežih pri tem humornost nakazuje z rabo besed v prenesenem pomenu, tako da uporablja poosebitve, ljudske primere in frazeologijo ter zanimive ukrasne pridevke – vratar in oskrbnik nista kos spretnemu Tadejevemu besedičenju, ki ju vedno znova preseneča, tako da sta oba *lomila obraze* (*Ne moreš si misliti, kakšne obraze sta lomila*. ZD 1 1962: 11); sledita humorno-ironična primera iz ljudskega izročila (*buljila sta vame kot junca*) in močnejše čustveno obarvana besedna zveza (*nasmejati se do sitega*). Tadej je duhovit in vzvišen, zato se v pogovoru z vratarjem in oskrbnikom zabava, tako da je ves čas prisoten sproščujoč komičen smeh, ki prehaja v ironijo (*zasmejem se na glas; nasmejaj sem se do sitega; haha*). Oskrbnik tega ne prepozna in poskuša svoj položaj ohraniti s položaja moči (*Kaj se režite!*), ki pa plemenitega Spobijana ne more več ustaviti. Humor se nadaljuje z medmetnim in glagolskim izražanjem smeha (*»Haha«, se je zasmejaj*. ZD 1 1962: 12). Humornost je v nadaljevanju več kot očitna, saj se Tadej norčuje iz vsakršnega dela, tudi pisarniškega, in ima do njega podcenjujoč, malomaren odnos:

Zvil si je cigareto in si jo zapalil. Malomarno je prekrižal suhe noge, nagnil glavo na levo ramo in kadil. (ZD 1 1962: 12.)

Označitev se situacijsko takoj sprevrže v svoje nasprotje in ironizacijo Tadejevega položaja – kljub imenu (*plemeniti Spobijan*) se Tadej obnaša enako kot delavci:

Ko je imel v ustih le še kratek kos, je otrnil z njega tleče oglje in ga varno spravil v majhen žep v fraku. (ZD 1 1962: 12.)

Prvoosebni pripovedovalec to zazna in komičnost se sprevrže v groteskno spoznanje:

Bil mi je zelo nenavadna prikazen. Človek s takim aristokratskim imenom se potepa po svetu kot berač. (ZD 1 1962: 12.)

To ni več humor, razširjen je v ironijo, ki jo narekujejo socialne razmere. Ironija je, da sta plemeniti Spobijan in delavec skupaj v podstrešni sobi, da se pogovarjata in skupaj delata v tovarni, čeprav jo sovražita. Grotesknost takega razmerja je nakazana s tem, da sta se pobratila, pa vendar prvoosebni pripovedovalec plemenitega Spobijana vika, on pa njega tika. Plemeniti Spobijan govori enako kot delavci (*Vrag vzemi sireno in tovarno!*), čeprav ga delavci ne marajo, ker je v fraku in cilindru, v njegovi *karakteristični obleki* – levi prilastek, prevzeta beseda namesto domače, kaže na iskanje drugačnega, neljudskega besedja in s tem se tudi po govoricu nakazuje razlikovanje od delavcev. Spobijan del svoje *karakteristične obleke* humorno imenuje *imenitna pokveka* (*»Imenitna pokveka je moj cilinder, res,« se je režal in ga mečkal v rokah.*). Humornost in ironičnost, ki ju nakazuje Tadejeva obleka, sta prisotni na več mestih:

Prebivalci so bili silno radovedni in vse so hoteli izvedeti od naju; posebno jih je zanimal Tadej v svoji karakteristični obleki. Ljudje so morebiti že videli takšno opravo, ali v drugačni obliki seveda. Ni je grše in smešnejše stvari za preprostega planinca, kakor je raztrgan frak in povaljan cilinder. (ZD 1 1962: 23–24.)

1.4 Pri Prežihu je veliko glagolov s pomenom smejanja, ki s svojo rabo kažejo širok razpon, od humornosti, prek ironije in satire, do groteske (*zasmejaj se je; nasmihal se je ženskam, zadonel je smeh; nisem mogel krotiti smeha; krohotal sem se; »prijeli smo te, hehe« se je smejal*). Spobijan ni navaden delavec, on je lopov in premetenec. Sledi zanimiv paralelizem členov v satirični izreki: *»Izkoriščati se dajo le pošteni ljudje in prismojenci, ne pa lopovi in premetenci«* (ZD 1 1962: 14). Stilno zaznamovano označi ljudi za nespametne, lopove pa za iznajdljive prevarante. Ko se to napove, se Spobijan ne smeji več kot na začetku, in sicer se medmetno posnemanje smeha iz *haha* spremeni v bolj cinično *hehe*. Od zdaj naprej se Tadej le še *premeteno nasmeji, lokavo se nasmeji, zlobno se kreheta, roga se* (izrazi napoveduje satiro, ne več humornosti), sarkazem pa jasno označi tudi prvoosebni pripovedovalec *»On se mi je posmehoval, z nedosegljivim sarkazmom me je zavračal«*. Tadejev *surovi smeh* napove prehod v grotesko in na koncu, preden pobegneta iz stanovanja, ne da bi gospodinji zanj plačala, odmeva le še *njegov satanski smeh. »Mislim, da naju baba ne bo zasledovala«* (ZD 1 1962: 21).

2 Humornost v dialogu

Komično je, da plemeniti Spobijan želi barabiti, tj. hoditi iz kraja v kraj, kot to sam pojasnjuje. Ne beračiti, ampak opravljati razna dela nižje vrste, slabo plačana in povrh še nestanovitna, ki se jih človek loti, če nima o čem izbirati. Medtem ko barabi, se pred bralcem slikajo razlike med socialnimi sloji. Prežih to humorno predstavi v dialogu, ki se razvije v krčmi med srečanjem pastirja in plemenitega Spobijana. Pastir je sicer pijan, pa vendar ljudski, pošten in preprost, tj. *dobrodušnega obličja in smehljajočih se oči*, ki so se mu *ljubko smejale pod obrvmi*. Tadej je neodkrit, preračunljiv, ima svoje načrte, zato *se mu je zlagal*, da potuje na Dunaj. Pastir poskuša ostati enakovreden sogovornik in nadaljuje z retoričnim vprašanjem: »*Tam je že vse nemško, našega jezika menda tam več ne razumejo?*« (ZD 1 1962: 27). Tadej to odločno potrdi (*Ne, tam govorijo nemško*) in tako vzpostavi ostro socialno mejo med seboj in pastirjem, hkrati pa povzdigne razlikovalni pomen jezika med različnimi sloji prebivalstva. Plemeniti Spobijan zna nemško! Prežih pri tem opozarja na groteskno enačbo, ki je veljala med različnimi družbenimi sloji: *naš jezik* (slovenski) proti *nemškemu jeziku* je enako kot *hlapec* ali *pastir* proti *gospodu*:

Kako je to učinkovalo! Starec Anza je spoštljivo umolknil in zinil: »Nemščino razumeta,« je dejal starec počasi »in ... čudno je ...« »Kaj je čudno?« je vprašal Tadej. »E, nič!« se je branil Anza. Takoj nato pa mu je ušel še vzklík: »Pa je res!« »Povej, kaj hočeš!« »Ničesar! Le to ... počakajte, da vam povem: nemščino govorite, pa nosite strgano obleko ...« (ZD 1 1962: 27.)

Pastirjevo čudenje se kaže v iskanju pravih besed in logičnem povezovanju, ki se odražata v besedni in situacijski humornosti (*»in... čudno je...« E, nič!« Takoj nato pa mu je ušel še vzklík: »Pa je res!«*) ter vzklíku (*nemščino govorite, pa nosite strgano obleko*), ki na koncu preraste v njegovo groteskno spoznanje, da sta nemški jezik in lepa obleka (preimenovanje lastnika z lastnino) socialno izpostavljena in rezervirana za gospode in meščane.

3 Zaviralni elementi povesti

3.1 Narava in *poezija življenja, preprostost* sta v nasprotju s socialnimi razmerami, ki so prikazane v povesti. Pojavljata se na mestih, kjer se humor sprevrže v grotesko, in sicer kot antiteza v pripovedi, neke vrste zaviralni element, ki Prežihu omogoča prehod na novo temo:

Z brezskrbno iztegnjenimi udi sva ležala ob ognju in prisluškovala prasketanju sikajočih plamenov ter otožnim vzdihom »vernih duš«, ki se po narodnem pripovedovanju v žerjavici pokorijo za svoje pregrehe in kličejo na pomoč z dolgimi, cvilečimi vzdihmi. Pesniška duša narodova si slika selitev duhov iz večnosti na zemljo, tu si jih misli na grmadah, v razpokah ali v vratih, kjer si z groznimi mukami perejo grešno preteklost in se potem očiščeni vračajo na oni

svet. Podobna fantazija je vela skozi gozd in povsod iz zemlje, poezija življenja, preprostosti. (ZD 1 1962: 31.)

Opisi narave in ljudski elementi (*narodno pripovedovanje*), ki so vanjo vključeni, prekinajo groteskno občutenje, hkrati pa so neke vrste intermezzo, drugačno stanje, ki napoveduje nov pripovedni in slogovni obrat v povesti. Prav to se zgodi tik pred koncem tretjega dela povesti z dvema ironičnima antitezama:

Ti hočeš vrat skloniti in držati hrbet, da ti nalagajo nanj batine, za lepoto, spremembo sploh nimaš smisla. Zame ni zanimivejšega, kot klatiti se po svetu, stradati in zmrzovati, vse v svobodi. Veruj mi – jaz, član znamenite rodbine s plemiškim naslovom, bi lahko živel z drugačno usodo, kakor jo živim, In zakaj ne? Samo zato, ker nisem hotel. (ZD 1 1962: 31.)

3.2 Prvoosebni pripovedovalec je ubogljiv, Tadej je upornik – prvi je za to vedno kaznovan, upornik pa živi lepše, bolje. Tadej se potika po svetu, strada in zmrzuje, čeprav bi lahko bil plemič z vsemi ugodnostmi tega stanu. Ironija takega razmišljanja je na višku (*jaz, član znamenite rodbine s plemiškim naslovom*), sploh, ko se v četrtem delu povesti pokaže, kako je Spobijanova družina prišla do »plemiškosti«.

4 Humorno-ironični prikaz meščanskega načina življenja

4.1 Četrti del povesti so Tadejevi »dogodljaji« – gre za vloženo pripoved, retrospektivo o življenju Tadeja plemenitega Spobijana in humorno-ironičen opis meščanskega življenja. Pri tem izstopa motivni drobec *kavalirske šole*, v katerem Prežih predstavi razmišljanje malomeščanskega okolja. Humornost je prikrita, pa vendar jezikovno in slogovno izvrstna. Mati in oče sta vsak večer *silno skrbno* vzgajala Tadeja in njegovo sestro ter brata, *že zgodaj so nas učili olike*. Prikrita humornost se skriva v navidez visokih besedah in zavzemanju za načela dobre vzgoje. Mati uči z vzgledi, zato je *odeta v pisano salonsko obleko*; njeno obnašanje ima nastavke humorja, ki jih razkriva izraba knjižnega besedja in situacijske komike (*dremaje /se je/ usedla v naslanjač*). Oče se je materi *spoštljivo klanjal*, imenoval jo je *milostljiva* ter se nanjo obračal z meščansko vljudnostjo in spoštljivostjo, ki pa postane situacijsko smešna (npr. *Klanjam se*), ker teh besed ni izgovarjal, ampak jih *je sival iz ust*, pri tem pa je *delal smešno prijazen obraz*. Mati *je prišumela v salon, oče se je dvignil s sedeža in jo sprejel s poklonom, nato jo je odvedel k divanu*. Privzdignjen opis (*prišumela, se je dvignil /ni vstal!/, jo je odvedel, se je priklonil*) kar sili na smeh. Kombinacija stilno zaznamovanega in stilno nezaznamovanega besedja učinkuje izrazito ironično, to pa se sprevrže v satiro, ko mora enako ponoviti Tadej s sestro:

»Klanjam se milostljiva!« sem pozdravljal. Gabil se mi je pogled na njo. Obnašala se je kot prava dama, z nekoliko povešeno glavo je zrla name, okrog usten ji je krožil hinavsko pomilovalen smeh. (ZD 1 1962: 34.)

Gabi se mu meščansko sprenevedanje, *prava dama, milostljiva* je *hinavka*, meščanskost je hinavskost. Sledi humorni vložek:

»Oprostite! Kaj vam je, da se tako držite?« sem vprašal uporno. Pobleдела je. Vtem je zavpil oče nad menoj: »Poberi se! Še enkrat!« In ceremonijo sem pričel od kraja. »Moj poklon, visoka dama. Hinavka...!« sem šepnil vmes. Ni slišala. Poklonilnih izrazov mi je zmanjkalo, le klanjal sem se neumorno pred njo, šepetaje: »Vražja tatica...! Slinovka...! Jutri ti razbijem čeljust...!« Razumela ni ničesar, glasno nisem smel govoriti zaradi staršev. Slednjič mi je milostno ponudila roko v poljub, kakor prej mati očetu; pritisnil sem jo k ustnam in jo ugriznil... Tisti večer je bilo konec komedije. (ZD 1 1962: 34.)

V odlomku se srečujemo z izvrstnim besednim in situacijskim humorjem, s pravo komedijo, ki je tako tudi poimenovana (*Tisti večer je bilo konec komedije*). Izraba ločil (klicaj), predvsem zamolk (tri pike), dobro stopnjuje humornost, saj ima neizrečeno prav tako vlogo humorja.

4.2 Humorju sledi še satirično razgaljenje meščanske družbe. Prežih na tem mestu spominja na Kersnika in njegov feljton (Jesenšek 2005: 167–191) – razkrinkava slovenske veljake ter njihovo prizadevanje za položaj v družbi, ironizira meščanski način življenja in miselnost ter tekmuje s Cankarjevim filistrom, ko s humorjem in ironijo razgalja malomeščanstvo in njihovo neizobraženost.

4.2.1 Najprej naivno humorno napove pomemben dogodek: *Približevalo se je leto slavnega cesarskega jubileja*. Raba pridevnika *slaven* je dvoumna in napoveduje humorno-ironično nadaljevanje: *Po deželi je zašumelo, začelo se je s pripravami na vseh koncih in krajih, neutrudljiva dejavnost se je razvila v vseh krogih in v vseh slojih*. Na videz brezosebna raba (*po deželi je zašumelo*) dobi v sobesedilu ekspresivni pomen – šumenju podobni glasovi bi sicer lahko bili povzročeni z govorjenjem ali premikanjem ljudi, v resnici pa Prežih s tem napove neprijetno vznemirjenost, razdraženost, ki pahne malomeščanstvo v tekmovanje za družbeno priznanje in potrditev v filistrskem okolju. Besedna zveza *neutrudljiva dejavnost* humorno uvaja potek takih dogodkov.

4.2.2 Sledi na videz stvarni popis dogodkov, ki pa je pospremljen s pritajenimi besednimi humornimi prvinami (npr.: *Društva, ki so doslej vrlo spala. Razna dobrodelna društva so se okrepila in narasla v cele zavode*). Humornost ni več skrita: prislov *vrlo* ima v humorinem učinkovanju dvojni pomen: (1) društva so celo večnost uspešno, dobro spala in (2) društva so bila zelo zaspana; v obeh pomenih humorno nakazuje njihovo nedejavnost in se igra z navezovanjem na pomen samostalnika ženskega spola *vrlost, -i* (vrlina društev je bila njihova nedejavnost – gre za prevrednotenje vrednot v filistrskih krogih). Dobrotnik, na primer Spobijanov oče, je postal član več društev (humor začne prehajati v ironijo): društvo za varstvo otrok, podporno društvo mestnih ubožcev, pogrebno društvo malih obrtnikov, sirotinsko zavetišče, postal je predsednik Mestne kantine, ki je dajala brezposelnim in revežem hrano zastonj ali po znižani ceni. *Berači, reveži in potepuhi so postajali ošabni, godilo se jim je dobro* (duhoviti nesmisel, beračem se godi dobro in so ošabni).

Na drugi strani je razvijala enako gorečnost mati. V krogu usmiljenih mestnih dam je požrtovalno sodelovala pri prireditvah, katerih čisti dohodek se je porabil v velikodušne namene. (ZD 1 1962: 35.)

Popolna ironija, na meji sarkazma, ki ga dosega z zloženimi stavčnimi členi (*usmiljene dame, požrtovalno sodelovati, velikodušne namene*). Same po sebi te besedne zveze niso humorne, njihova stilna zaznamovanost izhaja iz sobesedilne rabe in se jasno pokaže v zadnji povedi odstavka:

Ona si nista želela tega (odlikovanja namreč), odmajala sta z glavo, saj je vendar stanovska dolžnost, pomagati svojemu bližnjemu ... (ZD 1 1962: 35.)

Zamolke na koncu, tri pike imajo pri tem posebno stilno vrednost – dodatnega besednega komentarja ni potrebno več dodajati, filistrstvo je povsem razgaljeno.

4.2.3 Sledi še čisto kratek zaviralni element, pričakovanje, ki na prvi pogled ne učinkuje ironično (*Kuhalo se je nekaj tajnega*), a s posebno rabo nedoločnega zaimka ob posamostaljenem pridevniku *tajnega* (namesto knjiž. *skrito, prikrito*) napove prehod iz humornosti, komičnosti in ironičnosti v grotesko. Oče je namreč nagrajen (ironizirano izrazoslovje, ki groteskno kaže praznost, neizobraženost, malomeščanstvo predstavljenega dušebrižnika):

Zaradi dolgoletnega vestnega službovanja, zaradi delavnosti in velike požrtovalnosti za blagor naroda in države, zaradi nevenljivih zaslug sploh, ki jih je pridobil v teku let, je sodnemu svetniku Spobjanu podeljeno – dedno plemstvo... Take besede so se čitale na papirju in oče jih je celi družini s slovesnim glasom prebral. (ZD 1 1962: 36.)

Tak stilni postopek močno spominja na Kersnikov podlistek, v katerem sta besedje in skladnja sicer literarno izdelana, vendar pa obstaja pogovorni jezik slovenskega meščanstva bolj ali manj prazen. Prežih ironizira prazen način govorjenja tako, da ohranja stopnjo knjižnega jezika; njegov filister ima izrazito negativen predznak, navidezna vzvišena zaslužnost in odličnost pa kažeta, da gre za pravega cankarjanskega antijunaka (neposredna povezava z besedno zvezo za *blagor naroda*), ki je predmet Prežihovega posmeha. Ironija se še stopnjuje:

Zasluge gospoda plemenitega Spobjana so neprecenljive, mi vsi vemo, da je družina vredna izkazane časti, in želimo le, da bi vztrajala še dalje na svojem mestu! (ZD 1 1962: 36.)

Oče in mati *sta trepetala od veselja, tajala sta se od sladkega ponosa, bila sta trda od same vzvišenosti*. Humorja že zdavnaj ni več, ironija in satira sta na vrhuncu, tako da sledi še antiteza in prehod v grotesko:

Zdelo se mi je, da je vse gola laž, neodkritosrčnost, hinavščina, da so vse čestitke in vsi mastni izrazi le tihe kletve, izvirajoče iz zavisti in umetno zaokrožene v hlinjeni slavospevi. (ZD 1 1962: 36.)

Tako ostro obsodbo, in to je prav tako groteskno, izreče Tadej plemeniti Spobijan, klatež, potepuh, prevarant, baraba, ki ga ne marajo in ne sprejemajo delavci, sam pa se je izobčil iz meščanskega okolja.

4.2.4 Povest se ponovno vrne v okvire humorja, ko Tadej pripoveduje svoje dogodivščine s potepanj po Italiji. Zdi se, da je prav na tem mestu Prežihov humor najbolj čist in neposreden:

Karabinjerji sicer krožijo okrog, a ravno s temi je najmanjša skrb. Razumeš ... Sežeš za srajco, in mu vljudno pomoliš svoje papirje, davno ne kak potni list, ampak kako staro šolsko spričevalo, kako drugo sodnijsko izkazilo, ki se glasi bogve na katero ime, samo da je dovolj kolkovano in pečateno. Mož gleda branje, skuša čitati, kima ... Seveda nemščino razume karabinjer v apeninskih gorah, in nazadnje ti z zadovoljnim obrazom spet izroči »potni list«. Še več, če vidi, da si strgan in shujšan, seže v žep in ti podari liro zato, da si goljufal. (ZD 1 1962: 44–45.)

5 Zaključek

Povest *Tadej pl. Spobijan* se zaključi tako, kot je v celoti tudi grajena. Rahlo groteskni samooceni Tadejevega načina življenja, ki spominja na basen z obveznim zaključnim moralnim naukom (*Kadar bo svet tako popoln, tako dovršen, da ne bo potreboval v svoji sredini potepuhov in barab, tedaj bo propal.* ZD 1 1962: 46), sledi zaviralni element v pripovedi, tj. (romantični) opis narave (*Gozd, zavil v utripajočo mesečino, je dremal naokrog, skozi veje in vrhove je šelestel veter enakomerno pesem. Čez dolgo sem zaspal še jaz.* ZD 1 1962: 46–47), ki omogoča prehod na novo temo, motiv in drugačen pripovedni postopek – najprej opis (*V petih dneh sva prehodila Koroško, v osmih sva bila že v Ljubnem. Donawitzu sva dobila delo v tovarni /.../. ZD 1 1962, 47), ki se nadaljuje z značilno Prežihovo humornostjo, izraženo z besedami v prenesenem ali zamenjanem pomenu (... pa že čez tri dni sem ostal sam; Tadeju ni dišalo delo in odžvižgal je proč. ZD 1 1962: 47).*

Viri in literatura

Boršnik, Marja (ur.), 1957: *Prežihov zbornik*. Maribor: Obzorja.

Chevalier, Jean, Gheerbrant, Alain, 1987: *Riječnik simbola*. Zagreb: Nakladni zavod MH.

Druškovič, Drago, in Koruza, Jože (ur.), 1962: *Lovro Kuhar - Prežihov Voranc. Zbrano delo. Prva knjiga*. Ljubljana: DZS.

Jesenšek, Marko, 2005: Muhasto pismo in Kersnikov podlistek proti maturi in eseju. *Spremembe slovenskega jezika skozi čas in prostor*. Maribor: Slavistično društvo Maribor. 167–176.

Jesenšek, Marko, 2005a: Jezikovne značilnosti humorja in satire v Kersnikovem podlistku. *Spremembe slovenskega jezika skozi čas in prostor*. Maribor: Slavistično društvo Maribor. 177–191.

Kmecl, Matjaž, 1996: *Mala literarna teorija*. 4., popravljena in dopolnjena izdaja. Ljubljana: Mihelač in Nešović.

Koruza, Jože, 1957: Življenjska pot Lovra Kuharja - Prežihovega Voranca. Boršnik, Marja (ur.): *Prežihov zbornik*. Maribor: Obzorja. 167–220.

Koruza, Jože, 1982/1983: Prežihov Voranc in ljudska pesem. *Jezik in slovstvo* 28/7–8. 265–272.

Mrdavšič, Janez (ur.), 1983: *Odmev živega človeka in krajine*. Ravne na Koroškem: Koroška osrednja knjižnica dr. Franceta Sušnika: Kulturna skupnost.

Orožen, Martina, 1996: Jezikovna sredstva humorja in satire v delih Janeza Mencingerja. *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 335–350.

Schweikle, Günter und Irmgard, 1990: *Metzler Literatur Lexikon. Begriffe und Definitionen. Zweite, überarbeitete Auflage*. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung.

Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Zadravec, Franc, 2010: *Satira in groteska v slovenski literaturi: študije o slovenski književnosti*. Murska Sobota: Franc-Franc.

Zadravec, Franc, 1993: Prežihov »kolektivni roman«: (na primeru *Jamnice*). *Sodobnost* 41/11–12. 1006–1012.

Zadravec, Franc, 1980: *Elementi slovenske moderne književnosti*. Murska Sobota: Pomurska založba.

SSKJ II 1985 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

ZD 1 1962 = Druškovič, Drago, in Koruza, Jože (ur.), 1962: *Lovro Kuhar - Prežihov Voranc. Zbrano delo. Prva knjiga*. Ljubljana: DZS.

